

LA
CIUTAT
DELS
PASSATGES

Abans de la Via Laietana

ÍNDEX

1908:
FOTOGRAFIES, DESACORDS I TRANSICIONS

Jordi Calafell.....pàgina 5

FOTOGRAFIA I MEMÒRIA.
EL CONCURS MUNICIPAL DE LA BARCELONA VELLA

Rafel Torrella.....pàgina 21

LA
CIUTAT
DELS
PASSATGES

Abans de la Via Laietana

1908: FOTOGRAFIES, DESACORDS I TRANSICIONS

Jordi Calafell

No fa gaire més d'un segle la Via Laietana no existia.

Si ens hi situéssim al capdamunt, a la plaça d'Urquinaona, mirant cap al mar i ens imaginéssim l'enderroc, de manera accelerada, dels carrers i de les cases que abans hi havia, ens sentiríem tan impotents com l'Àngel de la Història de Walter Benjamin, que veu en la tempesta del progrés l'origen d'una catàstrofe que nosaltres només som capaços d'entendre com una cadena d'esdeveniments.

El 10 de març de 1908, en un acte amenitzat per la Banda Municipal davant del número 71 del carrer Ample, el rei Alfons XIII, acompanyat del president del Consell de Ministres, Antonio Maura, i de l'alcalde, Domingo Sanllehy, va declarar oficialment l'inici dels enderrocs previstos en el Pla de reforma interior de Barcelona d'Àngel Josep Baixeras, aprovat el 1895. La Gran Via A, més endavant Via Laietana, havia d'airejar la ciutat vella i connectar el port amb l'Eixample. Aquell esbudellament va estripar un teixit urbà i de relacions socials format i evolucionat amb el pas dels segles, i la vida als barris de la Catedral, la Ribera, Sant Pere,

Santa Caterina i Sant Cugat del Rec va canviar de manera irreversible.

Unes setmanes abans, davant l'emergència d'una destrucció de dimensions tan colossals, l'Ajuntament de Barcelona, pressionat per un grup d'artistes i intel·lectuals, convocà un concurs amb la finalitat de documentar amb dibuixos i fotografies aquell conjunt de places, carrers i habitatges que estaven a punt de desaparèixer. El concurs va ser l'únic que va restar d'una iniciativa més ambiciosa que també pretenia fer un recull d'aspectes immaterials de la cultura popular, però les presses i el desinterès de l'Administració van fer que es desestimés un registre més complet.

L'Arxiu fotogràfic de Barcelona conserva les fotografies i els negatius de les sèries guardonades en aquell concurs. Els autors són Adolf Mas, Narcís Cuyàs, Miquel Matorrodona i Josep Pons Escrigas. També hi ha dues autories atribuïdes, Carles Passos i Joan F. Rovira, i altres fotògrafs la identitat dels quals desconeixem. Així mateix, es conserven prop d'un centenar de fotografies de Timoteu Colomines, un funcionari muni-

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

cipal que va rebre l'encàrrec de documentar els enderrocs i, si fos el cas —que no ho va ser—, «els incidents de pertorbació social, que, segurament, acompanyarà la emigració dels seus habitants».¹

La col·lecció del concurs està integrada per més de sis-centes fotografies que constitueixen l'únic registre fotogràfic massiu d'aquell territori desaparegut. Aquest fet les converteix en un dels conjunts més interessants del patrimoni fotogràfic de la ciutat de Barcelona. En una època en què la pràctica fotogràfica era predominantment burgesa i les càmeres enfocaven cap a aquells territoris on les classes benestants podien sentir-se identificades, com l'Eixample o l'avinguda del Tibidabo, aquestes fotografies tenen el valor excepcional de documentar un territori que, pel seu component popular i vetust, la modernitat noucentista va deixar de banda.

Sabem que les bases del concurs es van publicar el 23 de febrer de 1908 i que el 3 de maig era la data màxima d'entrega dels treballs. Per tant, les fotografies es van fer durant els mesos de març i abril d'aquell

mateix any. Podem imaginar la sorpresa i la curiositat que van despertar entre el veïnat aquells fotògrafs armats amb un sarró ple de plaques, el trespeus i la càmera —algun d'ells, com Miquel Matorrodona, amb una de 18 × 24 cm—. Va ser la primera i l'única vegada que es va fotografiar aquella part de la ciutat.

En les seves excursions, els fotògrafs van enregistrar els carrers, les places, les fonts públiques, els patis dels antics palaus, els tallers i els obradors, les façanes, els habitatges encastats a la muralla romana, els esgrafiats, els terrats amb els seus colomars, les andrones i els passatges que, a través dels baixos dels immobles, comunicaven un carreró amb un altre.

I els veïns i les veïnes que encara no havien marxat.

A la ciutat vella el carrer era l'extensió natural de les cases i els tallers, sempre mal il·luminats i poc ventilats. Al carrer també s'hi treballava, i la canalla hi jugava. I les fonts eren un punt de trobada on les dones la feien petar. Cada carrer era un passatge entre

universos diferents, però propers. Més enllà de l'evidència que després de tants anys tots els que apareixen en les fotografies ja no hi són, tota la col·lecció està dominada per la pulsio de la mort.

La mort és intrínseca a la imatge fotogràfica, i aquest aspecte es veu reforçat en aquestes fotografies perquè els seus autors sabien que estaven documentant un territori destinat a desaparèixer al cap de poques setmanes. Aquesta càrrega nostàlgica, positiva per defecte, contrasta amb la condescendència o l'estigma que connotava les imatges del territori de l'humil que habitualment circulaven en els mitjans impresos.²

En aquestes fotografies no hi ha cap indicatiu de protesta pel desallotjament imminent, ni res que suggereixi caritat o el requeriment de la beneficència de l'Administració. No hi ha retòrica de compassió, i res més lluny de la representació del bàrbar a dins de casa.

És com si el discurs higienista i purament ideològic del bloc dominant, davant l'objectiu documental del concurs, hagués deixat pas a la nostàlgia, i aquesta, per simpatia, a la visió individualitzada i digna de les classes populars. Aquesta extensió del documental cap al registre nostàlgic troba la seva màxima expressió en les fotografies d'Adolf Mas, un dels autors més identificats amb el bloc

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

Facultatius de l'Ajuntament, del Fomento de Obras y Construcciones i del Banco Hispano-Colonial en la cerimònia d'inici de les obres de la reforma de la Via A. 10 de març de 1908. Autor desconegut

cultural i polític hegemònic de la ciutat. Mas va tirar les seves proves positives sobre un paper texturat que imprimia una retòrica pictorialista que, per naturalesa, s'oposava al registre documental. La resta d'autors van mantenir una retòrica molt més directa, tant si a les fotografies hi sortien els veïns i les veïnes com si no. Actualment, quan examinem aquelles imatges

hi veiem l'emergència documental d'un desacord polític entre aquell territori i els seus veïns, d'una banda, i la gran Barcelona i el seu bloc hegemònic, de l'altra. Com explica Philippe Dubois, més enllà d'allò que té d'estètic, semiòtic o històric, la fotografia és una categoria epistemològica, una veritable categoria de pensament, absolutament singular, que ens

Desfilada de la Banda Municipal i dels obrers en la cerimònia del primer enderroc. 10 de març de 1908. Frederic Ballell Maymí

introdueix en una relació específica amb tot el nostre entorn. «La foto és abans de tot índex. És només a continuació que pot arribar a ser semblança (icona) i adquirir sentit (símbol)».³ Precisament és aquesta càrrega simbòlica la que es reforça ara, després d'un segle, quan som capaços de fer una lectura històrica, i per tant política, d'aquell registre. És significatiu

que aquest conjunt de fotografies s'hagi mantingut en els llimbs de la invisibilitat i la desmemòria durant quasi un segle.

El compromís inicial de la Comissió de Reforma d'editar uns fascicles amb les fotografies i els dibuixos del concurs no es va complir mai. Sabem que l'agost del 1908 es van

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

exposar al restaurant de la Ciutadella i que cinc anys després Francesc Carreras Candi va organitzar una exposició al Palau de Belles Arts amb l'edició d'un catàleg. No serà fins a l'any 2001 que en una exposició del Museu d'Història de la Ciutat sobre l'obertura de la Via Laietana se n'exhibiran algunes. Un cas a part és el del concursant Adolf Mas, que gairebé dos mesos abans de la data d'entrega que fixaven les bases del concurs, i per tant molt abans del veredicte, va publicar noranta fotografies al número monogràfic d'Il·lustració Catalana del 15 de març de 1908. Mas va ser un home vinculat al món artístic i cultural, i formava part de la crème barcelonina.

Si bé després de l'exposició del 1913 les fotografies no van tenir cap visibilitat, sí que la van tenir, en canvi, els dibuixos, d'un marcat caràcter costumista, de Dionís Baixeras, guardonat amb el primer premi del concurs en l'apartat de dibuix, en una edició en català del 1947 de l'editorial Aymà. Tenint en compte que les fotografies d'Adolf Mas, que va desactivar el registre més documental amb els seus acabats pictorialistes, només van tenir una certa difusió (segurament deguda a la seva situació social privilegiada), i

que uns anys després, i en el context de la dictadura franquista, els dibuixos de Dionís Baixeras sí que van gaudir de visibilitat, cal que ens preguntem si les fotografies van ser menystingudes pel seu automatisme —d'un rang inferior a l'habilitat artesanal de l'artista que dibuixa— o si, precisament i des del principi, va ser el seu fort caràcter documental allò que les va condemnar a la invisibilitat, tot

Carrer de la Fenosa. 1908. Narcís Cuyàs

i que no mostraven cap indicati de disconformitat.

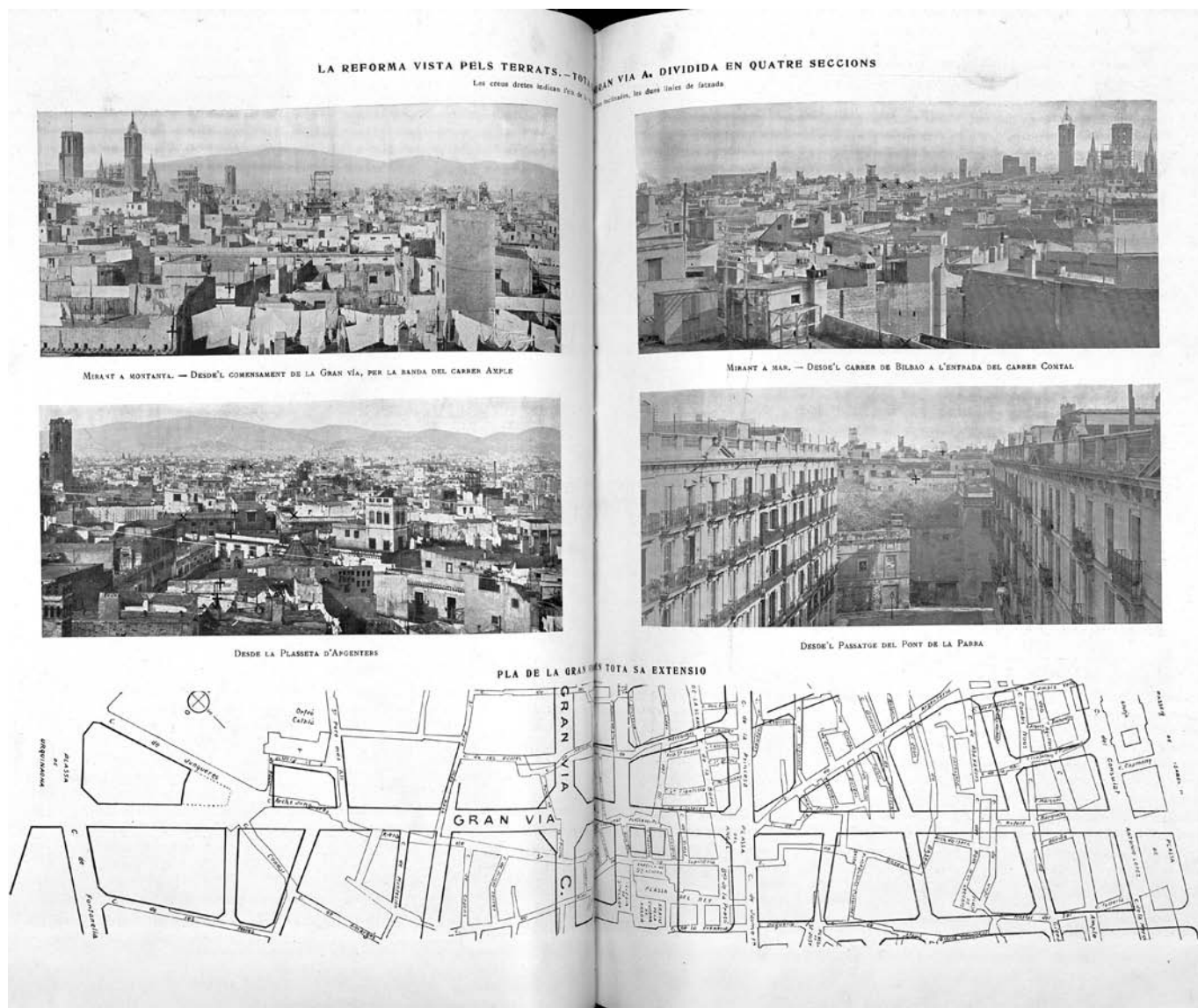
Les fotografies no qüestionen la Via Laietana, sinó la noció de progrés que es va consensuar en aquella Barcelona embeguda del projecte cultural i polític noucentista que liderava la Lliga Regionalista de Prat de la Riba, Puig i Cadafalch i Cambó. L'estudi dels documents fotogràfics, en relació dialèctica amb els altres relats, contribueix al coneixement de la complexitat cultural i històrica. Dit això, cal entendre el doble registre documental i nostàlgic de les fotografies d'aquell concurs com la possibilitat d'un contrarelat, potser un xic sentimental, però prou molest com perquè la cultura dominant i consensuada del bloc hegemònic les deixés «fora de camp» en el relat de la ciutat.⁴ I és aquí on rau la importància del seu valor simbòlic, com deia Dubois. Perquè és ara, després de redescobrir-les, que (ens) les expliquem i les projectem en un relat que construïm amb els criteris històrics generats a partir d'aquelles qüestions que avui ens preocupen de la nostra contemporaneïtat.

Carrer del Sant Crist de l'Argenteria. 1908. Adolf Mas

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

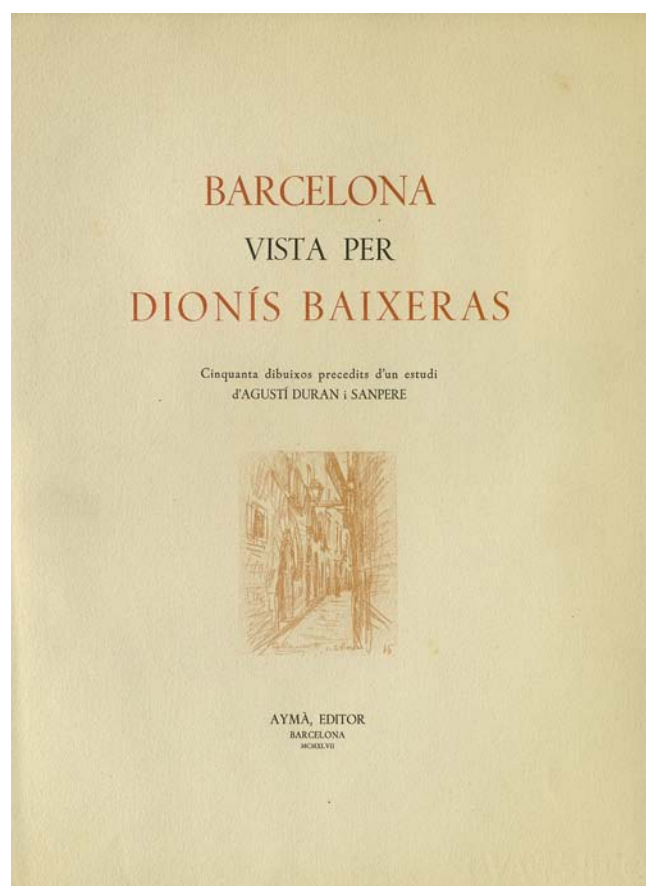
Il·lustració Catalana, núm.250, 15 de març de 1808. Número especial. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

Fins ara hem parlat de les fotografies d'aquell concurs com l'emergència documental d'un desacord en un entorn físic, cultural i polític. Tanmateix, també ens poden ser útils en el relat històric si les entenem com l'indici que s'acabava una època, darrere de la qual, evidentment, n'havia de venir una de nova.

Si atribuïm aquest significat finalista a les fotografies del concurs, així com a les que integren altres agrupacions documentals de la mateixa època, podem arribar a identificar determinades sèries fotogràfiques que, juntes, poden bastir potser no una prova documental de valor absolut, però sí, en canvi, el corpus fotogràfic indicador d'un procés històric, com un «passatge» intermedi entre dues èpoques. En definitiva, un dispositiu fet de fotografies que ens alerta i ens ajuda en la construcció d'un relat més complex de la història i de la mateixa fotografia.

És difícil no establir un paral·lelisme entre les fotografies en qüestió i les que Eugène Atget, contemporani d'aquells fotògrafs, va fer entre el 1890 i el 1927 als barris del vell París. Naturalment no es pot comparar el treball que uns fotògrafs van fer a Barcelona en es-

cassament un parell de mesos i el projecte que va ocupar tota la vida de qui és la figura més reconeguda de la fotografia moderna a Europa. Sí que val la pena recordar que el reconeixement li va arribar tard, poc abans de morir, a través de Berenice Abbott. Atget va fotografiar els barris vells i la perifèria de la seva ciutat, París, en plena transformació per

Portada de *Barcelona vista per Dionís Baixeras*, Editorial Aymà, Barcelona, 1947. AHCB

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

l'embat urbanístic dels grans bulevards de Haussmann i de la modernitat que avançava a través de l'economia capitalista. Tant les fotografies dels autors del concurs com les d'Eugène Atget tenen aquesta càrrega simbòlica finalista i, en cert sentit, també van compartir la invisibilitat.

Si en lloc de centrar-nos en l'any 1908, l'any del concurs, ampliem la franja cronològica a un parell d'anys abans, podem incorporar un altre referent barceloní a aquest constructe fenomenològic de treballs fotogràfics que coincideixen cronològicament i comparteixen un registre de canvi en què conviuen elements vells amb elements nous. Es tracta del treball que Frederic Ballell —català d'adopció, ja que va néixer a Puerto Rico— va dur a terme entre el 1907 i el 1908 a la Rambla.⁵ La seva col·lecció, integrada per un centenar de fotografies d'una qualitat extraordinària que es conserven, igual que les del concurs, a l'AFB, té el privilegi de marcar una fita històrica perquè constitueix el primer assaig de fotografia directa a Barcelona.

Ballell va enregistrar amb la seva càmera la vitalitat del passeig més concorregut de la ciu-

tat i en les seves fotografies conviuen els elements d'una època que s'acabava i els d'una altra que es començava a albirar. Mentre que a principis del 1908 Mas, Cuyàs, Pons, Rovira, Passos o Matorrodona ja utilitzaven els papers de revelat fotoquímic que ja es trobaven en el mercat, Frederic Ballell, com Atget a París, feia les proves positives amb paper d'ennegriment directe. Aquesta circumstància dota les seves fotografies d'un poder visual extraordinàriament contradictori i proper al trompe-l'oeil perquè amb una aparença démodé ens explica la modernitat, ja de per si sempre contradictòria, però amb una retòrica absolutament innovadora a Barcelona. Com les fotografies del concurs i, en cert sentit, com les d'Atget, aquestes fotografies van quedar oblidades i, tret d'una sola, no es van publicar mai, possiblement perquè la Rambla, malgrat ser el carrer més cosmopolita i popular de la ciutat, travessava uns barris atrotinats que no formaven part d'aquella Barcelona visionària que els noucentistes somniaven.

Aquells mesos de març i abril del 1908, quan els fotògrafs van fer les seves excursions fotogràfiques pels barris afectats per l'obertura de la Via Laietana, la ciutat estava experimen-

La Rambla. 1907-1908. Frederic Ballell Maymí

tant uns canvis polítics, econòmics, socials i culturals que marcarien la seva entrada en el segle XX. Barcelona s'havia convertit en l'espai físic i simbòlic d'una societat cada cop més polaritzada i on els diferents grups d'afinitat experimentaven les seves lluites i transicions. No era només l'esbudellament de la

ciutat vella, la creació del barri Gòtic, la construcció del cimbori i la façana de la catedral o la migració forçosa del veïnat cap a altres zones de la ciutat. També eren les operacions especulatives sobre el sòl i l'aprovació del Pla d'enllaços de Léon Jaussely, que jerarquitzava socialment el territori urbà establint uns

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

espais —l'Eixample i la part alta de la ciutat— en què les classes benestants podien sentir-se còmodes. El rebuig del consistori a l'ambició pressupost extraordinari de cultura del mes de febrer del 1909 va posar en evidència les pressions de l'Església i dels sectors més reaccionaris del catalanisme polític sobre un tema, l'accés popular a la cultura, sobre el qual, inicialment, hi havia un consens absolut a l'Ajuntament.

I finalment, la impopular guerra del Marroc, amb les marqueses de Comillas i Castelflorite repartint escapularis i tabac als soldats que no havien pogut pagar els sis mil rals que els eximia d'incorporar-se a files.

El 26 de juliol de 1909 va esclatar la Setmana Tràgica. Com si tanquéssim un cercle que havia començat el 10 de març de 1908 amb l'inici dels enderrocs de la Via A, un any i mig més tard els arquitectes de les classes populars es van posar a cremar esglésies i a dissenyar, metafòricament, un urbanisme que els satisfesia més.

La Setmana Tràgica marca el final d'una època i l'inici d'una de nova. altra. Pels testimonis

fotogràfics, sabem que en aquell moment ja existien molts amateurs que en els moments de treva o acabada la insurrecció van sortir a fotografiar el que quedava de les esglésies. Just després de la revolta, l'editor Àngel Toldrà i Viazo va llançar al mercat la sèrie de cent postals «Sucesos de Barcelona». Aquelles cent imatges s'integraven en el constructe visual del bloc hegemònic de la gran Barcelona que alertava de l'amenaça social que calia tutelar i controlar. Però aquelles postals també eren el símptoma d'un canvi de paràmetres històrics. L'inici d'una nova època. Destinades al gran públic, el consum i la reproductibilitat d'aquella destrucció anunciava la proximitat d'un nou objecte històric: la cultura de masses.⁶

A partir del 1914 la llum elèctrica va entrar a les llars dels barcelonins i les barcelonines, i amb l'electricitat va arribar l'amplidora. Aquesta eina, que des del moment que va aparèixer es va convertir en l'objecte més important del laboratori fotogràfic, va escurçar notablement els temps d'exposició de les proves positives que els aficionats revelaven a les seves cuines i cambres de bany habilitades com a laboratoris domèstics. La de-

"Sucesos de Barcelona", 4. Barcelona, 1909. Postal A.T.V.

A. T. V. — Sucesos de BARCELONA, (26-31 de Julio de 1909)
4. Interior de la Iglesia de S. Antonio Abad

mocratització de la pràctica fotogràfica va comportar la diversificació de l'oferta de productes fotogràfics i aquest mercat va créixer de manera vertiginosa seguint les pautes del capitalisme industrial i de la producció de béns de consum.

Entre les pràctiques més habituals dels nous amateurs barcelonins, es va fer habitual sor-

tir els matins de diumenge, ben d'hora, sense gent. I com els fotògrafs d'aquell concurs, es van passejar pels carrers del barri Gòtic i de la Ribera i van fer fotografies. Però aquestes fotografies ja no eren com les dels autors del concurs perquè es tractava, simplement, de l'exercici esforçat d'uns ciutadans imbuïts d'una cultura que havia acceptat tant la destrucció com la museïtzació de la part més

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

antiga de la ciutat. Ara, mirant les fotografies d'aquests aficionats ens sorprèn aquest exercici repetitiu sense originalitat que s'alimentava de la cultura conservacionista i de l'inventari, de la feina ben feta, com qui pren nota d'allò que ja li havien explicat i que, per tant, ja no el pot sorprendre i, precisament per això, se'n torna ben content cap a casa.

¹ CARRERAS CANDI, Francesc; COMAS, Ramon Nonat. La Via Layetana substituïnt als carrers de la Barcelona mitgeval. Editorial Martín / Ajuntament constitucional de Barcelona, 1913, p. 6.

² No serà fins al segon decenni del segle XX que la pràctica fotogràfica experimentarà una certa «democratització». Fins llavors, fer fotografies serà una activitat burgesa. La burgesia no tenia rival fotogràfic. Igualment, les publicacions periòdiques que incorporaven fotografies eren de consum burges, almenys fins a la Setmana Tràgica. D'aquí que les revistes de consum popular donessin més importància a la caricatura pel seu caràcter crític més punyent.

³ DUBOIS, Ph. El acto fotogràfico, Barcelona, 2014, p. 51-54.

⁴ CALAFELL, Jordi. «Ciutat ideal i alteritat en la representació fotogràfica de Barcelona a principis del segle XX». A: DIVERSOS AUTORS. 1909, Fotografia, ciutat i conflicte. Ajuntament de Barcelona, 2009, Catàleg d'exposició, p. p. 41-55.

⁵ Aquestes fotografies de Frederic Ballell es van exposar per primera vegada a la sala de l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona l'any 2010. DELCLÒS, Marta; TORRELLA, Rafel. Frederic Ballell. La Rambla, 1907-1908.

⁶ CALAFELL, Jordi. «Sucesos de Barcelona. Les postals catàrtiques d'A.T.V. 1909». A: DIVERSOS AUTORS, Barcelona. La metròpoli en l'era de la fotografia. 1860-2004. Catàleg d'exposició, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2016, p. 64-65.

LA
CIUTAT
DELS
PASSATGES

Abans de la Via Laietana

FOTOGRAFIA I MEMÒRIA. EL CONCURS MUNICIPAL DE LA BARCELONA VELLA

Rafel Torrella

L'obertura de la Via Laietana travessant un dels barris més poblats de la ciutat era un projecte ja pensat per Àngel Baixeras al Pla de reforma interior del 1878 que es va poder concretar a partir del març del 1908. L'enderroc d'una gran quantitat d'habitatges, la partició o desaparició de carrers centenaris i l'emigració dels seus habitants cap a altres indrets d'una ciutat que creixia van tenir la sort de comptar amb una iniciativa privada que esdevingué municipal i que volia perpetuar el record d'allò que era a punt de desaparèixer. I la fotografia, incorporada ja al discurs tècnic, artístic i documental dels mitjans de registre, va tenir un paper fonamental a l'hora de crear uns documents registres que perpetuessin la imatge de l'antic barri.

Cap a l'octubre del 1907, la societat Unió d'Artistes presentà a l'Ajuntament un projecte de concurs amb temes encaminat a obtenir detalls, vistes i conjunts d'allò que era a punt de desaparèixer. La Comissió Municipal de la Reforma passà el projecte al dictamen de la Junta de Museus i Belles Arts,¹ que mostrà un cert desacord amb la proposta de la Unió d'Artistes i en redactà una de nova:

- 1r. La Junta nomenarà una comissió amb propis i tècnics per perpetuar la memòria dels indrets de la Vella Barcelona.
- 2n. Els treballs gràfics s'arxivaran al Museu, i s'iniciarà una publicació il·lustrada que reproduïxi els costums, els records i les tradicions.
- 3r. Es fomentaran iniciatives artístiques individuals recollint, per a la publicació, totes aquelles il·lustracions gràfiques que es reproduïxin de gravat, fotografia, dibuix, etc.
- 4t. La Junta posarà al servei de la Comissió el personal i laboratoris i material fotogràfic.
- 5è. S'arxivaran els moments de l'enderrocament interessants, així com els incidents de pertorbació social que acompanyin l'emigració dels seus habitants.
- 6è. 10.000 pessetes per iniciar la publicació.
- 7è. La comissió liquidarà a la Junta de Museus les despeses que originin originés les reproduccions i la publicació.
- 8è. La propietat individual de les obres quedarà a favor de l'Excel·lentíssim Ajuntament, tenint de portar les publicacions, en lloc preferent, lo segell de la corporació municipal.²

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

Aquesta informació va ser retornada a la Comissió de Reforma (16 de novembre de 1907), que la valorà i la refongué amb la proposta de la Unió d'Artistes, tot proposant de celebrar immediatament un concurs.

La Vanguardia del 8 de desembre de 1907 explica que "Ayer se reunió la comisión de Tesorería, Reforma y Obras extraordinarias, acordando aceptar la idea de la Junta de Museos y Bellas Artes para que se publique una obra con reproducciones gráficas de la parte de Barcelona que desaparecerá con la reforma interior y con las anteriores reformas, abriendo al efecto un concurso de dibujos y fotografías." ³ Un mes i mig després, trobem nova informació: En la reunió celebrada ayer tarde por la Comisión de Tesorería, Reforma y Obras extraordinarias, se adoptaron los acuerdos siguientes: (...) Abrir un concurso público para la adquisición de vistas fotográficas de los monumentos y calles más típicas de Barcelona, destinando á premios la cantidad de cinco mil pesetas. / Las vistas premiadas servirán para la ilustración de una obra, que publicará el Ayuntamiento, sobre las reformas realizadas en Barcelona durante el siglo pasado. / Forman el tribunal calificador, el alcalde como presidente, y en

calidad de vocales el presidente de la Junta de Museos y Bellas Artes, señor Puig y Cadafalch; el pintor escenógrafo señor Vilumara, el fotógrafo señor Audouard, dos representantes de la Junta de Museos, el presidente de la Comisión de Fomento, señor Bastardas; el concejal señor Rubio como representante de la Comisión mixta de Reforma y el arquitecto municipal señor Falques. / El plazo señalado para tomar parte en el concurso es el de un mes, a contar desde el día en que se publique el anuncio correspondiente."⁴

Així, el 30 de gener de 1908 l'Excel·lentíssim Ajuntament aprovava les bases del concurs: "Ayuntamiento de Barcelona. Sección de Fomento. Salida nº498 nº250. Este Ayuntamiento en sesión de 30 de Enero próximo pasado, aprobó el dictamen de la Comisión de Reforma, Tesorería y Obras Extraordinarias que a continuación se transcribe:

Próximo el derribo para la apertura de la Reforma, es necesario que se preocupe V.E. de estudiar la manera de perpetuar el recuerdo de aquellas partes de la Ciudad vieja que desaparecerán, a fin de que las generaciones venideras tengan medio de conocer lo que fue esta Ciudad. Esta Comisión ha oído a este propósi-

to el parecer de varias entidades y ha formado su criterio teniendo en cuenta aquellas opiniones. La Sociedad Unión de Artistas presenta a esta comisión un proyecto de concurso con siete temas para la obtención de vistas aisladas y de conjunto. Pasado este proyecto a informe de la Junta de Museos y Bellas Artes, mostrose esta contraria de principio a que obedeciera el proyecto por entender en primer lugar que no bastaba una representación gráfica del casco antiguo, sino que era necesario que a ella concurriese una representación de su vida moral, de sus costumbres, recuerdos y antiguas tradiciones y en segundo término por entender que tanto la parte gráfica como la literaria debía obedecer a un plan previamente estudiado y cuya ejecución viniese a cargo de una misma dirección. Entre estos dos criterios completamente opuestos esta Comisión reconoció como acertada la idea de la Junta de Museos, pero cree que uno de los medios más eficaces que pueden contribuir a su éxito será la celebración del concurso propuesto por la Unión de Artistas, si bien modificando sus bases en lo necesario. La concurrencia de iniciativas diversas es siempre garantía de acierto y en todo caso serán aprovechables los materiales que el concurso aporte. Atendida

la urgencia del tiempo, pues como queda indicado dentro breve plazo se dará principio a los trabajos de replanteo, esta Comisión entiende que de momento interesa llevar adelante la celebración del concurso a cuyo efecto, = Opina podría V.E. servirse acordar 1º la aprobación de las siguientes bases para un concurso destinado a la obtención de vistas de la parte de la ciudad antigua que desaparecerá a consecuencia de la Reforma. = Bases 1ª El objeto del concurso es la obtención de materiales gráficos para publicar un libro destinado a reproducir las partes del casco antiguo que desaparecerán con la apertura de la gran vía A del Proyecto de Reforma Interior de D. Ángel J. Baixeras. = 2º Los temas del concurso son los siguientes: a) colección de estudios de calles y plazas. = b) Colección de apuntes de conjunto artístico de azoteas, tejados y miradores. = c) Colección de detalles y fragmentos decorativos. = d) Colección de fachadas. = e) Colección de vistas generales de calles y plazas. = 3º El procedimiento, número de ejemplares de la colección y el tamaño de estos quedan en criterio del autor. = 4º A cada uno de los temas se adjudicará un primer premio de mil pesetas y un segundo de quinientas, quedando facultado el Jurado para premiar las colecciones en

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

conjunto o las láminas de las mismas que lo merezcan. Queda también facultado para adjudicar los accésits que estime procedente. = 5º Los trabajos deberán ser presentados en el negociado de Obras Públicas de la Secretaría Municipal de doce a una de la mañana dentro de los treinta días siguientes a la publicación del anuncio del concurso en el Boletín Oficial de la Provincia, e irán acompañadas de un sobre cerrado que contendrá el nombre del autor. = 6º Los trabajos premiados y en su caso los clichés fotográficos quedarán de propiedad exclusiva del Ayuntamiento. Las no premiadas o que lo sean con accésits se devolverán a sus autores dentro de los quince días siguientes a la publicación del fallo mediante presentación de la contraseña que les será entregada al presentarlas. = 7º Formaran el jurado calificador el Excmo. Sr. Alcalde o el teniente en quien delegue, como presidente, el presidente de la Junta de Museos y Bellas Artes, el presidente de la Comisión de Fomento, los dos individuos de su seno que elija la Junta de Museos, el Ilte. Sr. Concejal D. Juan Rubió, los Sres. Vilomara y Audonart (sic) y el Arquitecto Municipal D. Pedro Falqués. 2º Que la cantidad de siete mil quinientas pesetas que comportaran los premios se apliquen a la consignación del

Capítulo de Imprevistos del Presupuesto vigente previo informe de la Ilte. Comisión de Hacienda; y 3º que se comunique el presente acuerdo a la Junta de Museos haciéndole presente que la celebración del concurso de que se trata en nada ... a la ... del plan contenido en su comunicación de 12 de noviembre último, pues esta Corporación estima de gran oportunidad la publicación de datos artísticas gráficas y literarias del estado actual de la ciudad, sino también de las que puedan recogerse de la misma anteriores a las reformas parciales que ha sufrido.

Lo que participo a V.E. para su conocimiento y efectos, y a fin de que se sirva designar a los dos individuos de su seno que de conformidad con la base 7ª deben formar parte del Jurado calificador del Concurso.

Dios guarde a V.E. m.a. Barcelona 20 de febrero de 1908

El Alcalde"

Aquesta informació apareix publicada també al Boletín Oficial de la Provincia.⁵ Els representants nomenats per la Junta de Museus foren Raimon Casellas i Josep M. Tamburini.⁶

La Vanguardia es fa ressò de l'esdeveniment i el dia 23 de febrer explica les bases i els temes del concurs.⁷ La data per a la inauguració de les obres de la reforma del barri estava fixada el dia 10 de març, la qual cosa deixava poc marge de temps (del 23 febrer al 10 març) per fer els treballs per presentar-se al concurs. A fi de relaxar el neguit de presentar les fotografies o els dibuixos adequadament, l'Ajuntament prorroga el termini de lliurament del material fins al dia 3 de maig,⁸ i fins i tot el divendres 1 de maig la premsa recorda que es poden lliurar els materials del concurs fins diumenge 3 a les 13.00 hores.⁹

Un cop tancat el termini, quedava la decisió del jurat, que es reuní el 8 de maig al Castell dels Tres Dragons del parc de la Ciutadella per tal d'avaluar les 38 col·leccions que es presentaren, i es començà a pensar en la seva exhibició.¹⁰ El 29 de maig, el jurat feu una primera valoració, però deixà per més endavant la valoració final.¹¹

Sembla que la qualitat dels materials lliurats era tan gran que el jurat sol·licità l'ampliació econòmica dels premis¹² mentre parlaven no dels autors, sinó dels lemes que identifica-

ven els treballs: Barcino, Rat Penat, Els vells carrers, Roda'l món, Salve, Via nova, Pas al progrés, Garabatos, Xabeyas, Treball, Un més. Poca cosa ens diuen avui aquests pseudònims, que responien a la forma de presentació dels treballs que va idear el concurs.

Mentre l'Ajuntament considerava si això era pertinent, el jurat es reuní un altre cop el 6 de juliol. Finalment, el 27 de juliol la Comissió de Tresoreria, Reforma i Obres extraordinàries confirmà el veredict del jurat del concurs, amb l'ampliació econòmica inclosa, i explicà a la premsa el resultat. Així ho comentava un dels avaladors del projecte: «El veredict del Jurat fou el 6 de juliol de 1908, "congratulant-se de presentar amb tal motiu un triat aplec de treballs que donen idea exacta de la ciutat que desapareixerà, els uns en la materialitat de son treball gràfic, els altres en la tònica més enlairada de sa vida íntima, sorpresa encertadament en les hores i moments d'apacible quietud. Perque aquest Jurat, compenetrat ab la idea que guia l'Ajuntament, de no concretar-se a fer una col·lecció de vistes, sinó de publicar un llibre en que totes les Arts concorren a reproduir la vida de la Barcelona d'avuy, pera recort de les generacions que la

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

poblaran demà, ha cregut que era son dever fer aquesta feyna planera, triant aquelles col·leccions que, no solzament reunissin mèrits tècnics suficients, sinó que també s'emmotllessin més als propòsits del Municipi. Per axó pot ser, haurà quedat sense recompensa alguna colecció d'innegable mèrit tècnich, però que no reprodueix amb prou fidelitat la visió actual de Barcelona." Després d'algunes variacions de les condicions del concurs, s'otorgaren los premis y àccèssits següents:

- Tema A: 1r premi 1000 pt a Modest Urgell
premi 500 pt a Joan F. Fradera
- Tema B: 1r premi 1000 pt no s'adjudicà
premi de 500 pt a Alexandre Cardunets i Cazorla
- Tema C: 1r premi de 1000 pt a Narcís Cuyàs
premi 500 pt a Adolf Mas
- Tema D: 1r premi de 1000 pt a Dionís Baixeras
premi de 500 pt a Carles Passos (dibuix)
- Tema E: 1r premi 1000 pt a Adolf Mas
premi 500 pt a Miquel Matorrodona
segon premi de 500 pt a Josep Pons i Escrigas

accèssit 250 pt a Adolf Mas, Domingo Soler (dues vegades) i Joaquim Renart».¹³

Cal notar que la informació que donen alguns periòdics difereix lleument de la proporcionada per Francesc Carreras Candi. La Vanguardia publicà la relació de la forma següent: "En la reunión celebrada ayer tarde por la Comisión de Tesorería, Reforma y Obras extraordinarias se acordó confirmar el siguiente fallo dictado por el jurado del concurso de dibujos y fotografías de las calles que desaparecerán con motivo de la Reforma interior: / Primeros premios de mil pesetas cada uno: / don Modesto Urgell, dibujos coloridos; don Dionisio Baixeras, de dibujos; don Adolfo Mas, fotografías y don Narciso Cuyas, dibujos. / Segundos premios de quinientas pesetas: / don Juan F. Rovira, don Alejandro Cardunets, dibujos; don Adolfo Mas, diapositivos; don Carlos Passos, dibujos; don Miguel Matarrodona, fotografías y don José Pons, fotografías. / Accésits de doscientas cincuenta pesetas: don Adolfo Mas, diapositivos esteroscòpicos; don Domingo Soler, acuarelas y don Joaquín Renard, dibujos."¹⁴ En canvi, El Diluvio publica: "Anoche se reunió la Comisión mixta de Reforma,

en la que se abrió el pliego del concurso de fotografías y dibujos relativos a las calles, edificios, etc., que desaparecen con motivo de la reforma. Resultan premiados con primeros premios consistentes en 1000 pesetas: don Modesto Urgell (acuarela), don Narciso Cuyàs, Don Dionisio Baixeras (dibujos) y don Adolfo Mas (fotografías). / Premiados con segundos premios, consistentes en 500 pesetas: los señores don Juan F. Rovira, don Alejandro Cardunets (dibujos), don Adolfo Mas (fotografías), don Carlos Pasos (dibuixos), don Manuel Matarrodona (fotografías) y don José Pons. / Accésits de 250 pesetas: se han concedido a don Domingo Soler y don Joaquin Renart".

¹⁵ La Ilustración Artística, per la seva banda, també aportava aquesta informació: «En el concurso de dibujos y fotografías de calles antiguas que han de desaparecer con la reforma han obtenido primeros premios las acuarelas de Modesto Urgell, los dibujos a lápiz de Dionisio Baixeras, las diapositivas de cristal de Narciso Cuyàs y las fotografías de Adolfo Mas; segundos premios los estudiós de Juan F. Fradera, los dibujos coloridos de Alejandro Cardunets, las fotografías de Adolfo Mas, de Carlos Passos y de Miguel Matorrodona, un premio extraordinario las fotografías de José

Pons Escrigues y accésit las fotografías de A. Mas, las acuarelas de Domingo Soler y de Joaquin Renart. La exposición de los trabajos presentados al concurso que se halla instalada en la Escuela Municipal de Música es interesantísima y se ve muy visitada». ¹⁶

Si comparem aquesta informació, apareixen dissonàncies i alteracions que fan comprensible l'embolic a què es pot arribar amb el pas del temps.

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

	Llibre Carreras Candi	<i>La Vanguardia</i>	<i>El Diluvio</i>	<i>La Ilustración Artística</i>	<i>La Veu de Catalunya</i>
Primers premis	Modest Urgell	Modesto Urgell, dibujos acoloridos	Modesto Urgell, acuarela	Modesto Urgell, acuarelas	Modest Urgell, dibuixos colorats
	Dionís Baixeras	Dionisio Baixeras, dibujos	Dionisio Baixeras, dibujos	Dionisio Baixeras, dibujos a lapiz	Dionís Baixeras, dibuixos
	Adolf Mas	Adolfo Mas, fotografias	Adolfo Mas, fotografias	Adolfo Mas, fotografias	Adolf Mas, fotografies
	Narcís Cuyàs	Narciso Cuyàs, dibujos	Narciso Cuyàs	Narcís Cuyàs, diapositives de cristal	Narcís Cuyàs
Segons premis	Joan F. Fradera	Juan F. Rovira	Juan F. Rovira	Juan F. Fradera	Joan F. Rovira
	Alexandre Cardunets i Cazorla	Alejandro Cardunets, dibujos	Alejandro Cardunets, dibujos	Alejandro Cardunets, dibujos coloridos	Alexandre Cardunets
	Adolf Mas	Adolfo Mas, diapositives	Adolfo Mas, fotografias	Adolfo Mas, fotografias	A Mas, fotografies
	Carles Passos	Carlos Passos, dibujos	Carlos Passos, dibujos	Carlos Passos, fotografias	Carles Passos
	Miquel Matarrodona	Miguel Matarrodona, fotografias	Miguel Matarrodona, fotografias	Miquel Matarrodona, fotografias	Miquel Matarrodona
	Josep Pous i Escrigas	José Pons, fotografias	José Pons	José Pons Escrigues, fotografias	Joseph Pons
Accèssits	Adolf Mas	Adolfo Mas, diapositives estereoscòpics		A Mas, fotografies	
	Domingo Soler (dues vegades)	Domingo Soler, acuarelas	Domingo Soler	Domingo Soler, acuarelas	Domingo Soler, aquarel·les
	Joaquim Renart	Joaquin Renard, dibujos	Joaquin Renart	Joaquin Renart, acuarelas	Joaquim Renart

El fet que no sempre s'esmenti què varen lliurar exactament, la diferenciació de noms segons la publicació (Fradera – Rovira, Pous – Pons) i la no localització d'un inventari que confirmi la totalitat dels documents guanyadors qüestiona alguns materials (diapositives, diapositives estereoscòpiques) i algunes autories. Per aquest motiu, avui dia les atribucions d'autor a alguns materials fotogrà-

fics presents a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona que van fer-se amb motiu de l'exposició sobre la Via Laietana al Museu d'Història de la ciutat encara presenten incògnites.¹⁷

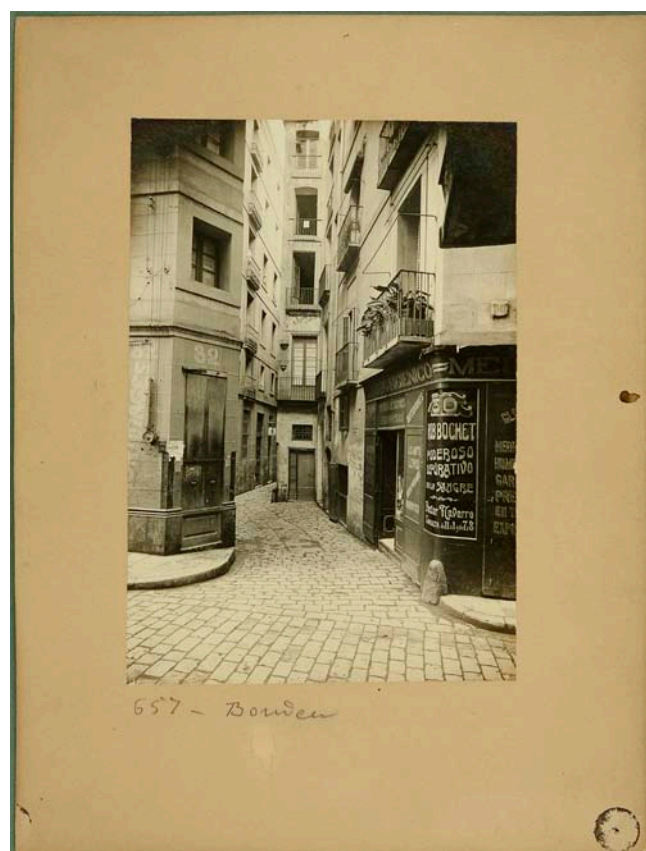
El material quedà instal·lat a l'antic restaurant del parc de la Ciutadella per a delit i coneixement del públic, malgrat que oblidaren mencionar a les cartel·les qui eren els gua-

nyadors, possiblement pel fet d'interessar-se més pel contingut iconogràfic i impactant de les imatges que no per l'autoria. La Veu de Catalunya mencionava aquest fet el dia 28 de juliol¹⁸ (donava també una relació de guanyadors del concurs) i propiciava que uns dies després l'alcaldia modifiqués la situació.¹⁹

Qui eren aquests fotògrafs premiats? Entre els noms dels guardonats trobem quatre exponents de l'art fotogràfic i d'algunes de les tendències en què es diversificava la ja consolidada tècnica fotogràfica (costumista o folklorista, retratista d'estudi, documentalista enciclopèdic o afeccionat escrupolós), que s'apleguen per guanyar premis en el concurs, mentre paral·lelament els fotoperiodistes consoliden la seva retòrica de seguiment diari publicant la seva obra en les revistes il·lustrades de la ciutat.

Narcís Cuyàs i Parera (1881-1953), que guanyà el primer premi del tema detalls i fragments decoratius, duia una activitat fotogràfica més relacionada amb el folklorisme i l'excursionisme. Era original de Vilafranca del Penedès i s'establí a Barcelona el 1899. El seu estudi estava al carrer de Paradís, ubicat

a tocar dels canvis urbanístics que va retratar, al mateix edifici on el CEC tenia la seu. El lligam amb aquest centre passà, a més, per la seva participació com a soci en diverses conferències il·lustrades amb projeccions de llanternes màgiques, les diapositives de l'època. L'any 1908 va formar part de la comissió organitzadora de l'Exposició de Postals per fer l'Inventari Gràfic de Catalunya²⁰ al CEC (en

Carrer de Bondéu des del carrer de la Tapineria. 1908. Narcís Cuyàs

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

què, curiosament, també va participar Josep Pons i Escrigas, un altre dels guardonats al concurs que ens ocupa). Fou també director i realitzador de cinema de la productora Iris Films, juntament amb Andreu Cabot. L'any 1908 va fer una pel·lícula sobre el Quixot i el 1911, una sobre Mar i Cel, d'Àngel Guimerà. La seva tasca fotogràfica ha estat més recordada, però, per la feina de divulgació que des del seu arxiu es feia, principalment en forma de venda de postals amb imatges de poblacions catalanes i aspectes de tradicions populars. L'any 1921 tenia un estudi al Portal de l'Àngel, 11, on venia llanternes de projecció i cinemàtògrafs.²¹

Miquel Matorrodona era un retratista de galeria que va aportar al concurs el grau de qualitat. L'any 1896 és citat als anuaris professionals de Barcelona com a fotògraf. Pel seu estudi passaren força personatges il·lustres i això va fer que a l'època apareguessin un bon nombre de retrats a les pàgines de les revistes il·lustrades. La seva permanent relació amb la llum d'estudi i la recerca de la postura va influir, segurament, en la tria de la composició de les seves fotografies i en l'ús d'una càmera de gran format (18 × 24 cm).

Carrer de l'Arc de la Glòria des del carrer de Graciamat. 1908.
Miquel Matorrodona

Més que un reportatge, més que cercar imatges documentals, Matorrodona va fer retrats dels carrers.

Adolf Mas i Ginestà (1860-1936) fou un fotògraf de perfil molt diferent dels altres dos. En aquesta època ja era un reconegut fotògraf d'obres d'art i arquitectura, tot i que també va participar amb nombroses imatges al naixement de la professió de fotoperiodista. Tanmateix, és el seu vessant documentalista el que engloba la major part de la seva

trajectòria, que es plasmà en la creació l'any 1900 de l'Arxiu Mas. La presència en revistes il·lustrades de fotografies seves relacionades amb la representació d'obres d'art i la fotografia monumental és de les més generoses. A partir de l'any 1909 participà amb l'Institut d'Estudis Catalans en la formació de l'Inventari Iconogràfic de Catalunya. Adolf Mas guanyà el primer premi i un accèssit del tema de vistes generals i carrers, i un segon premi del tema de detalls i fragments decoratius. A més, posteriorment se li encarregà la reproducció d'esgrafiats i capelletes per completar l'estudi que sobre això estava fent Ramon Nonat Comas. El reconeixement dins el seu àmbit de treball el dugué a relacionar-se amb el CEC en un aspecte més acadèmic, ja que era cridat per fer-hi conferències i lliçons de fotografia artística,²² una activitat que es veu que continuà mantenint durant molt de temps, ja que cap a finals dels anys 20 podem llegir a la premsa que "con motivo de la exposición y concurso de fotografías organizado per el Orfeón Graciense don Adolfo Mas dará, en el local de la entidad, el próximo domingo, a las cinco de la tarde, una conferencia pública sobre arte fotográfico. Será ilustrada con proyecciones".²³ De fet, per presentar

Plaça de l'Àngel. 1908.
Adolf Mas

les còpies al concurs va fer un tiratge acurat en un paper texturat muntat en cartrons que coincidien cromàticament, demostrant un saber fer estètic. Les seves fotografies dels carrers es diferencien en l'aprofitament de qualsevol intensitat de llum, amb la presència de clarobscurs (que positivats sobre els papers que va emprar queden molt menys accentuats) i per la volguda presència d'elements humans per explicar part del problema de salubritat del barri. En canvi, les fotografies dels elements arquitectònics el tornen a la pràctica de reproducció d'elements artístics

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

des d'un punt de vista neutre, fent una descripció el més plana possible de l'objecte.

Recentment, la figura d'Adolf Mas ha estat objecte d'interessants estudis sobre la seva activitat, de manera singular mitjançant l'aportació de Joan Boadas sobre el Repertori Iconogràfic Espanyol²⁴ o de manera més transversal a càrrec de Carmen Perrotta.²⁵

El darrer fotògraf clarament identificat entre els guanyadors del concurs fou un aficionat anomenat Josep Pons i Escrigas, el qual presentà un recorregut magnífic de 126 fotografies numerades que ens permeten recórrer l'àrea que s'havia d'enderrocar de punta a punta i ordenadament. Les còpies, de format 13 × 18 cm, estaven positivades en uns papers amb una volguda manca de contrast, com intentant suavitzar la rudesia de les llums i potser també de les flaires del barri. Els positius estaven adherits sobre uns cartons prefabricats que obririen una altra finestra a l'estudi dels materials complementaris de les fotografies d'època, començant pels suports secundaris de cartró i acabant pels àlbums. Pons busca el moment en què el carrer apareix el més buit possible i usa

Carrer de l'Arc de la Glòria des del carrer de Graciamat. 1908.
Josep Pons Escrigas

temps d'exposició llargs que converteixen en fantasmes les possibles figures que hi queden (i fins i tot, quan no ho aconseguen, intenta esborrar-ne alguna retocant el negatiu), però no pot foragitar l'abundosa mainada que en forma d'infants, aprenents i busca-raons campen pels carrers diàriament.

Curiosament, Pons també manté un lligam amb el CEC en aquesta època, ja que aquell mateix any 1908 participa en una Exposició de Postals per fer l'Inventari Gràfic de la Nos-

tra Catalunya i se'n fa soci. La localització de com a mínim una altra fotografia d'aquest autor en premsa —amb el títol «Vista presa des del carrer de Basea, veient-se el d'Abaixadors al mig y la raconada del carrer de Jupí a la dreta cap al lluny»— amb data de 1910 fa

pensar que va continuar fotografiant aquell indret de la ciutat.²⁶

Respecte d'altres possibles atribucions, cal esmentar la informació que dona la notícia d'un concurs celebrat el 1910 a l'Ateneu En-

Plaça de l'Àngel. 1908. Joan F. Rovira (atribuït)

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

ciclopèdic Popular, on guanyen diplomes de mèrit fotogràfs com Juan P. Pradera (és fàcil equivocar la grafia de P i F) i Carlos de Pasos.²⁷ Aquest breu apunt ens pot donar alguna pista sobre els autors no identificats de les fotografies del concurs.

Les obres de la reforma van endegar-se puntualment el dia 10 de març, i la vida a la ciutat continuava. Sembla que alguns fotogràfs de la ciutat ja havien previst la necessitat de documentar els carrers antics, com és el cas d'Adolf Mas i de Narcís Cuyàs. El mes de març de 1908 La Il·lustració Catalana publicava un número extraordinari²⁸ amb el títol «La reforma de Barcelona. La Gran Via A», que incloïa un extens reportatge d'Adolf Mas amb una norantena de vistes fotogràfiques que després formarien part del material lliurat al concurs municipal. L'èxit d'aquest quadern especial fou molt gran, de manera que en successius números d'aquesta publicació s'informava de la seva disponibilitat tot dient «GRAN EXIT QUADERN EXTRAORDINARI / LA REFORMA DE BARCELONA / LA GRAN VÍA A / Los homes de la Reforma. Comensament de les obres. Autoritats y actes inicials. Plan general de la Gran Vía A. La Reforma vista pels terrats.

Monuments que desapareixen. La Barcelona que se'n vá. Carrers y Plasses. Archs y voltes. Patis y escales. Finestres romàniques y gòtiques. Interiors. / Un gran quadern ab mes de cent gravats a varias tintes. / S'ESTA AGOTANT... 2 pessetes».²⁹

D'altra banda, els dies 19 i 23 del mes de maig «van tenir lloc a l'històric Saló de Cent de la Casa de la Ciutat dues conferències organitzades pel Centre (Excursionista de Catalunya) en les quals el nostre president D. César A. Torras, va llegir un interessant treball d'en Ramon N. Comas sobre'ls carrers de Barcelona afectats per les obres de la reforma de la nostra ciutat que fa poc han sigut inaugurades oficialment. Aquestes sessions que varen veure-s en extrem concorregudes, foren presidides per l'Alcalde de nostra capital, que en abduques va fer ús de la paraula exposant la importància de la Reforma i felicitant al Centre Excursionista y al senyor Comas per l'organització d'aquestes conferències y per la manera com havia desempenyat el seu comès. Realment e treball del senyor Comas, escrit de forma ben agradosa, està reblert de datos ben curiosos i interessants, constituint un estudi biogràfic –per dir-ho així- d'aquells carrers de la vella Barcelona. En

Carrer d'Aymerich des de la plaça dels Argenters. 1908. Carlos Passos (atribuït)

Inauguració de les obres de la reforma de la Via A al carrer Ample. 10 de març de 1908. Adolf Mas

abdugues sessions va presentar-se per medi de projeccions lluminoses una nombrosa y notable col·lecció de clixés fotogràfics dels carrers, cases y detalls a que feya referencia'l treball erudit del senyor Comas, y que havien sigut cuidadosament obtinguts pel nostre consoci y expert fotògraf D. Narcís Cuyàs, que rebé igualment gran nombre de felicitacions y aplaudiments pel seu treball».³⁰ El periòdic El Diluvio publicava també notícia de la xerrada.³¹ Amb aquestes informacions puntuals comprovem com dos dels guanyadors d'alguns dels premis del concurs ja havien fet ús de les imatges amb què hi participaven abans de saber-se el veredicte del jurat.

Altrament, els dibuixants exposaren algunes de les obres que havien fet, segurament per al concurs, a fi de vendre-les. Així ho recull una nota de premsa de la Sala Parés on s'explica que «han expuesto recientemente en ese Salón: (...) Casanovas, unos notables retratos al óleo, al carbón o a la sanguina, varios estudiós de Cabezas de caballo y algunas pintorescas vistas de la Barcelona Antigua que desaparece con la reforma; Cardunets, unos bellísimos paisajes y varios recuerdos también de la Barcelona Antigua, y Renart, tres

vistas asimismo de la Barcelona que desaparece, un ex-libris y una sèrie de dibuixos para ilustrar el libro Tria de Juan Maragall».³²

Altres fotògrafs captaren la intimitat dels carrers del barri condemnat, com ho mostren les cinc fotografies publicades a La Hormiga de Oro el 21 de març de 1908, assenyalades com a obra de J. M. Martí,³³ o les cinc fotografies publicades a La Campana de Gràcia, d'autor desconegut.³⁴

De la dificultat del treball en aquell antic barri barceloní en deixa clara mostra una notícia apareguda en premsa que parla dels edificis o de les localitzacions que eren de molt complicada plasmació en imatge. En el cas d'una important casa del carrer de Gignàs, a pesar de lo notable de la construcció que nos ocupa, no aparece en la exposición de fotografías y dibujos de las calles que desaparecerán con motivo de la reforma, viéndose únicamente en la que tiene por lema «Salve» un extremo de la casa, debido á que la angostura de la calle no permitía la reproducción, ni por medio del lápiz ni del objetivo fotográfico.³⁵

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

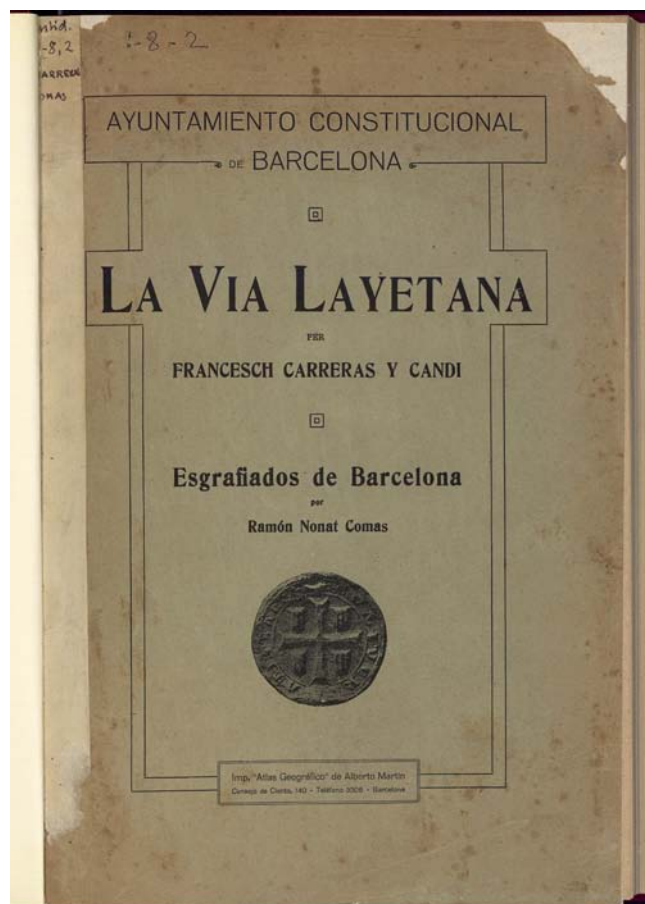
Un cop iniciades les obres, els fotoperiodistes del moment donaren regularment informació dels enderrocs, de les obertures i de la construcció de túnels en imatges que es publicaven a la premsa del moment. Des de la municipalitat es va voler garantir un seguiment constant de les obres, i per aquest motiu «el regidor Joan Rubió i Bellver practicà treballs d'inspecció arqueològica i de topografia històrica, adquirint una màquina tele-fotogràfica (23 juliol 1908) i obtenint com auxiliar dels nous treballs a l'intel·ligent empleat municipal Timoteu Colominas (1 agost 1908) a quina activitat i zel molt deu la Ciutat en la conservació i estudi del que ha hagut de desaparèixer amb motiu de la Reforma».³⁶ Colominas va fer la col·lecció d'imatges on es va veient com cauen les cases i com queden al descobert les cambres i els salons. Com bellament va escriure Carreras Candi, «Avançant la construcció de la secció primera de la via Laietana i d'entremig dels enderrocs, sorgien a la contemplació dels barcelonins, carcasses de venerables construccions, respectades pel temps, però destruïdes per la cobdícia humana. Cases senyorials o gremials, esmicolades i convertides en pobres albergs de gent treballadora, o en tallers d'embalatges, o fabrica

de cartrons, pervingueren al segle XX en forma llastimosa. Fragmentàriament se n'apreciaven detalls y dels enderrocs ne sorgia llur passada importància».³⁷ En la norantena de fotografies que romangueren juntament amb les del concurs és apreciable l'esbudellament de les llars i dels carrers. Lluís Anton Baulenas va saber descriure perfectament el contingut d'aquest conjunt fotogràfic en la seva novel·la La Felicitat: «fins i tot les restes de les cases apuntaven la gent segons les seves circumstàncies. Hi havia els munts de runa de vells palauets, bressol de llinatges antics, que havien vist néixer, créixer i morir homes i dones egregis, prohoms de Barcelona. Les pedres d'aquestes cases semblaven exigir justícia. Eren pedres ben tallades, blanques, nobles, poc resignades a la seva sort. Després de tants segles, qui els ho havia de dir. (...) La majoria, però, era runa de les cases de pisos populars. Es reconeixia perquè a diferència dels edificis més nobles, les piquetes les reduïen gairebé a pols».³⁸ Timoteu Colominas no era aliè a la pràctica fotogràfica. Com recorda la biografia publicada al butlletí del CEC, «De molt jove havia estat aficionat a l'excursionisme i a la fotografia, la qual havia practicat particularment un bon nombre

d'anys. Això explica el per què havia pogut recollir una nombrosíssima col·lecció de clixés, formant un veritable inventari gràfic, arqueològic i arquitectònic de Catalunya. Fou Jurat en diferents concursos de fotografies del Club Muntanyenc, C. E. Barceloneta, etc.».³⁹

Si bé no sabem on van anar a parar les fotografies del concurs després de l'exposició que es va fer a l'antic restaurant del parc de la Ciutadella,⁴⁰ sabem del cert que l'any 1913 es van presentar novament al públic en una gran mostra preparada per Francesc Carreras Candi amb el nom «La Via Layetana substituint els carrers de la Barcelona mitgeval. Catàlech de la col·lecció gràfica de dita via», al Palau de Belles Arts. Aquest catàleg feia un estudi al detall carrer per carrer, casa per casa. Tal com explica la mateixa publicació, «l'objecte de la Exposició fou agrupar lo més estèticament possible, tot lo material aplegat per l'Ajuntament per carrers».⁴¹ El seguiment a través de la premsa, però, deixa en laire la veritable data d'obertura al públic de l'exposició. D'una banda, el 5 de juny de 1913 es dona notícia que El alcalde señor Collaso, acompañado de los señores Serraclará y Fabra, estuvieron ayer a visitar la exposición de dibujos

Portada del catàleg de l'exposició celebrada al Palau de Belles Arts. 1913
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

y fotografías relacionados con la Barcelona antigua, especialmente por lo que afecta a la Gran Vía A. / Esa exposición ha quedado instalada en la planta baja del Palacio de Bellas Artes ocupando seis salas. / Los visitantes fueron recibidos por don Francisco Carreras Candi quien ha sido el iniciador de esa exposición que contiene multitud de documentos gráficos de excepcional interés local. Entre lo expuesto figuran los dibujos de Soler y Roviro-

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

sa y don Luís Rigalt y la soberana colección de dibujos que por encargo de la Comisión de la Reforma hizo el prestigioso artista don Dionisio Baixeras./ Resulta una exposición muy digna de ser visitada por los barceloneses⁴², però el text que publica El Diluvio indica que no era oberta a tothom: La exposición de fotografías./ La Comisión municipal de Reforma en pleno, presidida por el alcalde, visitó ayer mañana la Exposición instalada en el Palacio de Bellas Artes, de fotografías y dibujos que reproducen las calles desaparecidas con motivo de las obras de la reforma./ Como en aquella exposición hay mucho bueno, entre ello lo del artista Baxeras, se ha hablado de la conveniencia de hacerla pública para que sea visitada por cuantos lo deseen.⁴³

Aquesta darrera idea és recollida i quatre mesos més tard ambdós diaris es fan ressò de l'exposició que ocupa el Palau de Belles Arts: "Ayer por la tarde se celebró en el Palacio de Bellas Artes el acto inaugural de la Exposición donde se han reunido las fotografías, dibujos y planos relacionados con la Barcelona antigua, que en parte desaparece con la reforma , y los cuales servirán de base para el Museo gráfico de la ciudad de Barcelona. La exposi-

ción ocupa cinco salas del ala izquierda de la planta baja del mencionado Palacio. En una de las salas tuvo efecto la ceremonia inaugural, que presidió el alcalde accidental señor Valles y Pujal, y junto á quien tomaron asiento el señor obispo de esta diócesis doctor Laguarda, el de Perpiñán monseñor Carselade, el abad mitrado de Montserrat P. Marcet, el presidente de la Junta de Museos don Manuel Fuxá y el vocal de la comisión municipal de la reforma señor Serraclara. / Empezó el acto leyendo el concejal é iniciador de la exposición, señor Carreras Candi, un documentado trabajo relacionado con los acuerdos municipales sobre la manifestación que se inauguraba y sobre lo que representa el recoger y archivar la documentación relativa á la parte de la ciudad que desaparece, pues así quedará perenne recuerdo de obras de anteriores generaciones. / Inmediatamente hizo usó de la palabra el señor Serraclara, en la doble representación de individuo de la Junta de Museos y de vocal de la comisión de reforma. Pronunció muy elocuentes frases dedicadas á enaltecer la iniciativa del señor Carreras Candi y á señalar lo que significa de amor ciudadano la conservación de los documentos gráficos que ilustrarán á las futuras generaciones acerca

de aspectos de Barcelona desaparecidos y que serán constantes recuerdos de la tradición arquitectónica, que influirán, sin duda, en el porvenir. / Habló, por último, el señor Valles y Pujals y declaró abierta la exposición en nombre del Ayuntamiento, felicitando al señor Carreras Candi y á la Junta de Museos por el esfuerzo que representaba reunir los materiales que se exhibían. Después de lamentar de que necesidades ciudadanas impongan derruir algo de lo que habla de abolengo barcelonés, expresó el contento que en cambio ello ofrece, si se considera desde el punto de vista de desarrollo y mejoramiento de la ciudad amada."⁴⁴

El mateix Carreras Candi publicava el 9 de novembre a La Il·lustració Catalana un llarg article en què feia una relació dels passos seguits en la convocatòria del concurs i deia el següent: «Avuy, lo resultat d'aquest concurs es la base principal de la formació de'l Museu de la Barcelona vella, que al present s'inicia d'una manera encoratjadora, ab la Exposició gráfica de les cases y edificis desapareguts de Barcelona ab motiu de la Reforma».⁴⁵ Cal remarcar que les il·lustracions de l'article corresponen a fotografies de Mas, Matorrodona

i Pons, malgrat que només apareix el nom del primer com a autor, i els dibuixos són d'Urgell (2 dibuixos), Baixeras (1 dibuix), Soler (1 dibuix), Renart (1 dibuix) i L. Rafols (3 dibuixos), un autor que no apareix en les llistes d'autors guardonats al concurs.

La qualitat de la informació i l'interès de la mostra semblen evidents. Potser no ho són tant si es parla de com es van conservar els materials. El mateix Carreras Candi ho advertia en el catàleg dient el següent: «Lo catàlech s'ha subordinat a la col·locació de tot lo exposat, y encara al enquadrament dintre marchs ja existents al Museu. De manera que's notará desordre en la correlació d'unes fotografies ab altres sobre idèntichs temes, y també entre les fotografies, acuareles i dibuixos. Es cert que hauria pogut arreglar-se millor a disposar de més temps, personal y altres elements».⁴⁶ És possible que part de l'aspecte actual de les còpies presentades al concurs que han subsistit fins avui sigui degut al treball de reemmarcament que es va fer per a la mostra, i avui cal lamentar aquell probable despropòsit, amb la consegüent mutilació dels suports secundaris que atorgaven presència i protecció a les fotografies. Final-

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

ment, el material fotogràfic resultant del concurs va anar a parar a la Junta de Museus, tal com apareix indicat en una missiva de la Junta de Museus al conservador del Palau de Belles Arts: "El Excmo. Sr. Alcalde, en comunicación emanada de la Sección de Fomento negociado de obres públicas me dice lo siguiente: "Esta comisión en junta celebrada el día treinta del actual, acordó que esa lltre. Junta se incaute, en calidad de depósito, de las fotografías, dibujos y acuarelas que relacionados con las calles de la reforma, fueron expuestas al público y se hallan custodiadas en una de las dependencias del Palacio de Bellas Artes. Lo que me complazco en comunicar a V.I. para su conocimiento y efectos consiguientes. Barcelona 31 dMarzo 1916. El Alcalde Presidente: Marqués de Olerdola"

Y esta presidencia lo comunica a V. A los efectos oportunos.

Dios guarde a V. El Presidente. Manuel Fuxà⁴⁷

Finalment, una part del material fotogràfic de còpies i negatius⁴⁸ arribà a la Secció de Fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat, i una altra part de còpies en paper, al Museu d'Història de la Ciutat. Amb motiu de l'esmentada exposició sobre la Via Laietana que es

va fer al Museu d'Història l'any 2001, s'aplega tot el conjunt a la seu actual de l'Arxiu fotogràfic de Barcelona. Les diferents vicissituds d'aquestes fotografies van afectar la integritat física dels suports o la bona conservació dels negatius. I la inexistència, de moment, d'un inventari general del material recollit que en clarifiqui les autories o relacioni els lemes guanyadors amb els autors fa ballar encara avui algunes atribucions. Després d'un llarg treball de conservació, finalment les imatges reposen envoltades de fundes ad hoc i capses adients en els dipòsits de l'Arxiu, un cop ja feta la digitalització que permet continuar oferint la intensitat de la informació que aporten.

¹ Acta de la sessió del dia 8 de novembre de 1907. "Acto seguido dióse cuenta de una comunicación de la Presidencia del Excmo. Ayuntamiento, contestando la que, por acuerdo de esta Junta se le remitió, encaminada a esclarecer y fijar concretamente la situación de la misma, con motivo de la intervención de una entidad llamada "Unión de Artistas" en algunos asuntos de carácter municipal, acordándose quedar satisfactoriamente enterada de las explicaciones que se ha servido dar el Excmo. Sr. Alcalde respecto de este asunto. Leída una comunicación remitida por la Comisión Municipal de Fomento pidiendo el informe de esta Junta respecto de la celebración de un concurso, a cuyo efecto envía un programa de temas para perpetuar el recuerdo de la parte de la Ciudad Antigua que desaparecerá con motivo de la apertura de las calles de la reforma, se acordó designar a los Sres. Fuxà, Casellas y Pijoan para que estudien este asunto y propongan el informe que se ha de enviar a la Comisión de Fomento"

² Resum del text de Francesc Carreras Candi. *La Via Layetana. Catàlech de la col·lecció gràfica de dita via*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. 1913, p. 6-7.

³ *La Vanguardia*, 8 de desembre de 1907, p. 3.

⁴ *La Vanguardia*, 26 de gener de 1908, p. 4.

⁵ *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, gener-febrer de 1908, núm. 2089, p. 5-6.

- ⁶ JUNTA DE MUSEUS DE BARCELONA. Carta a l'alcalde, 9 de març de 1908.
- ⁷ *La Vanguardia*, 23 de febrer de 1908, p. 3.
- ⁸ *La Vanguardia*, 12 d'abril de 1908, p. 7. "En virtud de lo acordado por el Ayuntamiento en sesión de 2 de los corrientes, se hace público que el plazo para la presentación de trabajos al Concurso de materiales gráficos para la publicación de un libro destinado a reproducir las partes del casco antiguo que desaparecerán con motivo de la Reforma (Granvía A), se ha prorrogado hasta el día 3 del próximo mes de mayo."
- ⁹ *La Vanguardia*, 1 de maig de 1908, p. 4. "Hasta el domingo, á la una de la tarde, se admitirán en el Negociado de Fomento las fotografías, dibujos, apuntes, etc., que se presenten, en el concurso de calles y edificios que desaparecerán con motivo de la Reforma interior."
- ¹⁰ *La Vanguardia*, 9 de maig de 1908, p. 2. "Ayer tarde, en el edificio del restaurant del Parque, se constituyó el jurado que ha de fallar el concurso de materiales gráficos de las calles afectadas por el proyecto de Reforma interior. El resultado del concurso es en extremo satisfactorio, habiéndose presentado 38 colecciones, algunas de ellas de verdadera importancia. Se han dado ya las órdenes oportunas para que inmediatamente se proceda á la instalación en el salón-principal de los trabajos presentados. / Una vez hecha la instalación el jurado dictará el fallo y se permitirá la entrada al público en dicho local."
- ¹¹ *La Vanguardia*, 30 de maig de 1908, p. 3. "Ayer se reunió el jurado del concurso de fotografías de las calles que desaparecen con motivo de la Reforma. El martes próximo se volverá a reunir para dictar el fallo"
- ¹² *La Vanguardia*, 21 de juny de 1908, p. 3. "Proponer al Ayuntamiento que acuerde ampliar en 5000 pesetas la cantidad consignada para premios del concurso de fotografías de las calles que desaparecen con motivo de la reforma. Caso de concederse dicha ampliación de Crédito, los premios se adjudicaran en la forma siguiente: / Cuatro premios de 1000 pt cada uno a las colecciones "Barcino" serie C; "Rat Penat", "Els vells carrers" y "Roda'l mon". / Cuatro segundos premios de 500 pt cada uno a las colecciones "Barcino" serie E; "Barcelona vella, salve!", "Vía nova", tema A y "Pas al progrés". / Un segundo premio extraordinario a la colección "Garabatos". / Cuatro accésits de 250 pt cada uno a las colecciones "Barcino" serie B; "Xabeyas", "Trevall" y "Un mes"."
- ¹³ CARRERAS CANDI, Francesc, *op. cit.*, p. 7-8.
- ¹⁴ *La Vanguardia*, 28 de juliol de 1908, p. 3.
- ¹⁵ *El Diluvio*, 28 de juliol de 1908, p. 7.
- ¹⁶ *Ilustración Artística*, año XXVII, 10 agosto 1908, núm. 1389, p.530
- ¹⁷ Vegeu TORRELLA, Rafael. «La fotografía al concurs artístic de la vella Barcelona». A: *La construcció de la gran Barcelona: l'obertura de la Via Laietana 1908-1958*. MUHBA, 2001, p. 129-147.
- ¹⁸ *La Veu de Catalunya*, 28 de juliol de 1908, p. 2. «És molt visitada la magnífica exposició de dibuixos y fotografíes dels carrers vells afectats per la Reforma.// Ha causat gran estranyesa que ab tot y haverhi fallo del jurat, no s'hagi posat allí la més lleugera indicació de les colleccions premiades, que es lo primer que se fa a totes les exposicions.// Entenentho aixís el señor Bastardas ha donat ordre de remeyar aquesta deficiencia.// Encara que ja vàrem donar la llista dels premiats, la repetirem per a millor coneixement del lector».
- ¹⁹ *La Vanguardia*, 2 d'agost de 1908, p. 2. "La Alcaldía ha dispuesto que al pie de las colecciones de dibujos y fotografías de las calles que desaparecen con la reforma, expuestos en el antiguo restaurant del Parque, primer piso, se coloquen las indicaciones convenientes para que el público sepa cuáles son los premiados"
- ²⁰ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XVII, febrer de 1908, núm. 157, p. 64.
- ²¹ Anunci a *La Veu de Catalunya*, 17 de desembre de 1921: «Cinematògrafs, Joguines científiques, Llanternes de projecció. Gran assortit. Demostracions a l'interior. CUYAS. Portal de l'Àngel, 11».
- ²² *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XIX, juliol de 1909, núm. 174.
- ²³ *La Vanguardia*, 16 de desembre de 1921, p. 4.
- ²⁴ BOADAS I RASET, Joan. *Fotografia en temps de Noucentisme. Adolf Mas, Valentí Fargnoli, Jeroni Martorell i el Repertori Iconogràfic*. Diputació de Girona, 2018.
- ²⁵ A través de la seva tesi doctoral *De la toga a la càmera fotogràfica: Adolf Mas Ginestà (1860-1936). Innovació arxivística al servici del arte romànic*, defensada el 19 de gener de 2018, així com a través de diversos articles sobre aspectes concrets del seu fons publicats en jornades i revistes diverses.
- ²⁶ Retall localitzat a l'àlbum amb retalls de premsa n.º 13, p. 27, a l'AHCB.
- ²⁷ *La Vanguardia*, 27 de abril de 1910, p. 4. "Anoche se celebró en el Ateneo Enciclopédico Popular el reparto de premios del concurso-exposición de fotografías artísticas, organizado por la citada entidad. / Presidió el señor Martínez Gras, quien explicó el objeto del acto que se celebraba, y á continuación el secretario del Jurado, señor Cantallops, leyó la Memoria y el fallo de aquél. / Procedióse luego á abrir los sobres que contenían los nombres de los autores premiados, que resultaron ser, por su orden, los siguientes: / Don José María Armengol y Bas, primero y tercer premios; don Gaspar Sala, don Juan Gener, don José Roset, don Federico Juandó, don Antonio Ubach, don Luis Suñol y don Carlos García Anné. / Los diplomas de mérito correspondieron á don Francisco Serra Dimas, don Eduardo Cervera, don Ignacio Amat, don Juan Brossa, don Aurelio Pullvé, don **Carlos de Passos**, don José María Sagarra, don Joaquín Escala Pujol, don Juan Amat Sans, don **Juan P. Pradera**, don Juan Guilera y don José Pons Girbau. / El resto del programa, que ya hemos publicado oportunamente, fue ejecutado por un quinteto y por los alumnos de la, clase de solfeo y teoría, del Ateneo, dirigidos por su profesora, doña María Davalillo. Para todos tuvo aplausos la concurrencia, que llenaba por completo el local."
- ²⁸ *Ilustració Catalana*, núm. 250, 15 de març de 1908.
- ²⁹ *Ilustració Catalana*, núm. 251, 22 de març de 1908, p. 216. També a *FEMINAL 12*, 29 de març de 1908, o a *Ilustració Catalana*, núm. 253, 5 d'abril de 1908, p. 250, que informa que «Desde avuy els poch exemplars que queden valen 5 pessetes».
- ³⁰ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. 18, núm. 161, juny de 1908, p. 189.
- ³¹ *El Diluvio*, 19 de maig de 1908, p. 8. «Esta noche y el sábado próximo el presidente del Centro Excursionista de Cataluña dará conferencias ilustradas con proyecciones en el Salón de Ciento del Ayuntamiento sobre las calles de la gran vía A de la reforma que desaparecen con ésta».

LA CIUTAT DELS PASSATGES

Abans de la Via Laietana

³²*La Ilustracion Artística*, any XXVII, 23 de novembre de 1908, núm. 1404, p. 770.

³³*La Hormiga de Oro*, any XXV, 21 de març de 1908, p. 178-180.

³⁴*La Campana de Gràcia*, any XXXIX, 7 de març de 1908, núm. 2026, p. 4-7.

³⁵*La Vanguardia*, 4 d'agost de 1908, p. 2.

³⁶CARRERAS CANDI, Francesc, op. cit., p. 8-9.

³⁷CARRERAS CANDI, Francesc, op. cit., p. 12.

³⁸BAULENAS, Lluís Anton. *La Felicitat*. Barcelona, 2001.

³⁹*Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 400, setembre de 1928, p. 337-339. SERRADELL, F. «Timoteu Colominas i Coll». Nota biogràfica a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 377, octubre del 1926, p. 392.

⁴⁰Vegeu *La Vanguardia*, 2 d'agost de 1908, p. 2. "La Alcaldía ha dispuesto que al pie de las colecciones de dibujos y fotografías de las calles que desaparecen con la reforma, expuestos en el antiguo restaurant del Parque, primer piso, se coloquen las indicaciones convenientes para que el público sepa cuales son los premiados".

⁴¹CARRERAS CANDI, Francesc, op. cit., p. 63. És curiosa la totalitat de l'*Advertència* de 6 punts que obre aquesta part del catàleg, on justifiquen la certa sensació d'aplegament caòtic de materials que podia ser aquella mostra.

⁴²*La Vanguardia*, 5 de juny de 1908, p. 3.

⁴³*El Diluvia*, 5 de juny de 1913, p. 16.

⁴⁴*La Vanguardia*, 27 d'octubre de 1913, p. 2.

⁴⁵*Il·lustració Catalana*, any XI, 9 de novembre de 1908, núm. 544, p. 945-950.

⁴⁶CARRERAS CANDI, Francesc, op. cit., p. 63.

⁴⁷Carta del 7 abril de 1916 del president de la Junta al conservador del Palau de Belles Arts.

⁴⁸Una part de l'itinerari del projecte de concurs i del material que en resultà es troba breument, però ben explicat, a BORONAT I TRILL, Maria Josep. *La política d'adquisicions de la Junta de Museus*. Abadia de Montserrat, 1999, p. 368-372. L'aplegament de tot el material a l'actual Arxiu Fotogràfic de Barcelona s'escapa dels límits cronològics d'aquest estudi.

